

Den åbne adgangs lukkede døre

Open Access nyder i dag bred tilslutning i forskningsverdenen, men befinder sig samtidig i et vadeded i forhold til udvikling og implementering. Dette synes i høj grad at skyldes den samme grundkonflikt, der har præget området fra starten: Skal forskning være åben for alle? Og hvem skal i så fald betale gildet?

□ Niels Kristian Bonde Jensen, journalist

De fleste, der har beskæftiget sig bare en smule med forskning og/eller biblioteksdrift i digitaliseringsens tidsalder, vil have stiftet bekendtskab med Open Access. Et begreb, der dels rummer en let afkodelig idealistisk bevægelse mod friere offentlig adgang til forskning – en demokratisering af viden foranlediget af teknologisk udvikling, kunne man sige lidt flot. Eller i hvert fald et ønske om det. Men Open Access er også bundet op på forskningsverdens konkrete, men relativt indviklede og uigennemsigtige infrastruktur af aktører, interesser og strategier. Der tales om, at Open Access for længst er blevet mainstream – men vi befinder os ikke just i en virkelighed, hvor alle forskningsartikler bare er frit tilgængelige. Så hvad er status på den åbne adgang? Og hvorfor møder udbredelsen stadig lukkede døre?

Groft skitseret består Open Access' infrastruktur af følgende aktører:

På den ene side er der forskerne, tilknyttet forskellige universiteter, som selvfølgelig er ophavet til al den viden, der bliver formidlet. Bagved dem er der en stat, men også fonde og andre bevillingsgivere som er med til at sætte økonomiske rammer om forskningen. I forlængelse heraf er fag- og forskningsbibliotekernes rolle at stille viden til rådighed for forskerne og for de studerende, og for så vidt også for den almindelige dansker, som univer-

sitetsbibliotek eller folkebibliotek. Endelig er der forlagene, der udgiver de tidsskrifter, som forskerne kæmper om at blive udgivet i.

Hertil kan man tilføje det centrale spil mellem forskningsinstitutionerne, der via det Kongelige Biblioteks nationale licenskonsortium forhandler licenser, og de ofte privatejede forlag, der udgiver de store tidsskrifter og er drevet af økonomiske interesser. Dette spil, eller konflikt om man vil, har i store træk været definerende for bevægelsen siden udspringet i slut 1990'erne, start 00'erne.

Rasmus Rindom Riise er specialkonsulent ved Københavns Universitetsbibliotek og medlem af Det nationale netværk for Open Access – et uafhængigt vidensdelingsnetværk bestående af ansatte ved danske uddannelsesinstitutioner, der arbejder med implementering og formidling af Open Access. Han uddyber den danske Open Access-infrastruktur:

"Den danske infrastruktur er primært delt op i to veje. For det første er der den grønne Open Access-rute, hvor universitetsbibliotekerne gør forskernes accepterede manuskripter Open Access. Den danske Open Access-strategi har været baseret på denne model, men ruten er i mine øjne ikke særlig bæredygtig, bl.a. fordi forlagene sjældent tillader Creative Commons-licenser (den mest åbne Open Access-licens, red.) på accepterede manuskripter, hvilket er en meget vigtig del af Open Access. Desuden er det tvivlsomt, hvor meget disse versioner bliver brugt af andre forskere."

Han fortsætter:

"For det andet er der de såkaldte transformative aftaler – også kendt som 'read and publish agreements'. Disse aftaler muliggør, at forskerne kan publicere forlagsversionen Open Access uden at betale APC (article processing charge, red.), men aftalerne forudsætter meget supportarbejde, og der er mange problemstillinger forbundet med aftalerne, bl.a. begrænsede artikelkvoter."

Den nationale strategi

Ifølge Rasmus Rindom Riise nyder Open Access dog i dag gennemgående opbakning på tværs af forskningsverdenen. Det er et niche-synspunkt at være decideret modstander af Open Access. Samtidig mener han, at udviklingen igen står i et nyt vadested, fordi man stadigvæk ikke kan blive enige om, hvem der skal betale de mange omkostninger, der uundgåeligt er forbundet med produktion og udgivelse af forskning af høj akademisk kvalitet.

I Danmark har vi, indtil udgangen af 2025, en officiel strategi baseret på den fornævnte grønne Open Access-strategi. Dette betyder mere konkret, at forskere eller institutioner publicerer i tidsskrifter via licensaftaler som sædvanligt, men sideløbende publicerer ufærdige versioner (ofte manuskriptet) af artikler til et såkaldt repository – et åbent arkiv, som det enkelte universitet administrerer. Altså en strategi, der sikrer åben og gratis vidensadgang for alle, men hvor den endelige, fagfællebedømte artikel kun er tilgængelig gennem adgang til det givne tidsskrift.

Modsat den grønne strategi står 'gylden' Open Access, som er udbredt i f.eks. England og Sverige. Her betaler universiteterne (ofte med støtte fra forskellige statslige organer) for APC til særlige Open Access-tidsskrifter, som dets forskere kan publicere i med fri adgang til artiklen for alle. En tilgang, der sikrer, at forskningen åbnes op, men samtidig lever op til høje faglige standarder og indgår aktivt i det akademiske kredsløb med udgivelse og citation. Men også en tilgang, der primært åbner forskningen for dem med penge og investeringsvillighed.

Den grønne danske strategi blev offentliggjort i juni 2014 af Uddannelses- og Forskningsministeriet (dengang under navnet Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelser) og blev udarbejdet i tæt samarbejde med universiteterne, forskningsbibliotekerne og relevante interessenter. Strategien løber frem til udgangen 2025 med et erklæret mål om 100 procent Open Access på tværs af dansk forskning.

På en henvendelse fra REVY oplyser Uddannelses- og Forskningsministeriet, at selvom man ikke har nået 100-procentsmålet, er der i perioden 2015-2025 sket en fremgang i åben og fri adgang til publiceret forskning fra ca. 17 procent til ca. 78 procent. En fremgang, som de mener "vidner om en målrettet og vedvarende indsats på universiteterne for at gøre dansk forskning mere tilgængelig."

Denne indsats blev evalueret i en stor statusrapport på Danmarks Nationale Strategi for Open Access i 2024, der bredt set fremhæver

strategien som en stor succes, men som også indeholder en række anbefalinger i forhold til videre udvikling og implementering.

Dog, forklarer Uddannelses- og Forskningsministeriet til REVY, er der ikke p.t. en konkret tidsplan for, hvornår denne evaluering omsættes til en eventuel forlængelse eller omlægelse af Den Nationale Strategi.

Monopollignende tendens

Uanset om man vælger en betalingsbelagt form for Open Access (gylden eller hybrid) eller grøn Open Access (hvor måneders embargo forhælder adgangen), kunne man dog pege på, at det bliver forlagene, der indirekte styrer mængden af artikler, som publiceres åbent tilgængeligt for alle.

Dette fremhæver i hvert fald Bente Forsingdal, specialkonsulent ved DTU Bibliotek, der også savner en samlet global politisk ramme på området:

"Der mangler et ophæng. Vi taler ofte om, at Open Access er en god idé, men hvem er det, der bestemmer over det? Hvilke kræfter har vi i ryggen i forhold til forlagenes monopol? Det, jeg har set hidtil, som kommer tættest på, er bevillingsgivere som f.eks. Horizon Europe, der kan stille krav til forskere om at udgive i åbne tidsskrifter. Og som via deres økonomiske og politiske kræfter har lydhørhed hos forlagene."

Hun påpeger dog, at dette kun har haft begrænset effekt med henvisning til det stigende antal af hybride tidsskrifter, der alligevel stadig skyder op. Tidsskrifter, der som udgangspunkt kræver abonnementsbetaling, men hvor forskere kan betale for at få åbnet deres artikel som Open Access mod betaling af APC. En model, der ifølge Bente Forsingdal har mødt en del kritik, da der opstår det, man kalder "double dipping", hvor forlaget både tjener penge på abonnementsbetaling og APC for enkelte Open Access-artikler.

Generelt mener Bente Forsingdal, der ellers også er fortalende for Open Access, at infrastrukturen som den ser ud nu, stiller forskerne i en svær situation: På den ene side er de ofte hårdt pressede økonomisk og derfor afhængige af bevillingsgivere, der støtter deres forskning, mens de stiller modkrav om Open Access-publicering. På den anden side defineres deres karrierer ud fra, om deres forskning udkommer de rigtige steder.

Bente Forsingdal beskriver det som "en monopollignende tendens, hvor forskerne er afhængige af at udgive i bestemte tidsskrifter – f.eks. kan det jo være karrieredefinerende, hvis man udkommer i Nature – og så er forskeren villig til at betale det, det koster."

Hvad mener du, der skulle til for at udfordre dette monopol?

"Lige nu er der på EU-niveau – på tværs af nationale konsortier – en samtale i gang om den demokratiske forpligtelse, bibliotekerne har, og hvad der rent faktisk er muligt med de kontrakter, vi bliver mødt med fra forlagene. Jeg tror i hvert fald, at man fra politisk hold bliver nødt til at tage ejerskab over Open Access."

Internationale løsninger

At området kræver politisk opmærksomhed, også internationalt, for at kunne udfordre forlagenes magtposition, tilslutter Rasmus Rindom Riise sig:

"Danmark er et meget lille land og er ikke 'front runners', når det kommer til udviklingen af Open Access. Man skulle nok på et europæisk plan udfordre forlagenes monopol og de her modeller, som i det hele taget ikke er særlig konkurrenceprægede. Forlagene har en voldsom profitmargin, så de kan tillade sig at sætte priserne op år efter år."

Han uddyber:

"Måske skal man prøve at ændre det på et EU-niveau. Sørge for, at medlemslandene har nogle bedre måder at åbne deres forskning på. Og nogle bedre publiceringsmuligheder."

I et skriftligt svar til REVY henviser Uddannelses- og Forskningsministeriet til, at området i disse år vinder indpas i EU:

"Samlet set er der i EU et stort fokus på at fremme Open Access som led i en udvikling mod en mere åben videnskab (Open Science). Danmark og de øvrige EU-lande har i den forbindelse tiltrådt diverse rådskonklusioner, hvor de bakker politisk op om Open Access, herunder forpligter sig til at lave politikker for Open Access til videnskabelige publikationer samt at fremme en succesfuld implementering af Open Access."

Forskning som politisk pres

En anden vej frem mod yderlige udbredelse af Open Access kan måske øjnes ved at vende blikket indad mod forskningsverdenen selv. Det mener specialkonsulent ved KUB Frederiksberg og Nørre Campus, Ane Ahrenkiel Sand, der også er medlem af Det nationale netværk for Open Access. Hun peger i hvert fald på, at der i dansk kontekst stadig mangler brede, ikkepolitiske undersøgelser af områdets potentiale som helhed.

"Det kunne være rigtig spændende, hvis man fik lavet en bred, ikkeforlagsbestemt, politisk uafhængig undersøgelse, hvor vi får noget bevis på, at den forskning, der bliver gjort tilgængelig via Open Access, faktisk gør

en forskel og bliver brugt af langt flere. På den måde kunne vi også bruge forskningen som et politisk pres."

Hun forklarer, at dette ikke nødvendigvis behøver at komme fra et rent idealistisk ståsted, men at sådanne undersøgelser også ville kunne underbygge Open Access' karrieremæssige gevinster for forskerne:

"Det, som de mindre undersøgelser viser hidtil, er, at forskningen kommer længere ud og bliver citeret mere, fordi artikler ikke ligger bag betalingsmur. Forskerne bliver dermed offentligt tilgængelige og samtidig mere feterede i den akademiske verden, hvor vi jo ved, at antallet af citationer betyder meget. På den måde dyrker man også lidt deres forfængelighed," siger Ane Ahrenkiel Sand og uddyber:

"Når jeg er ude at holde oplæg på forskellige uddannelsesinstitutioner om Open Access, så plejer jeg at sige, at jeg tager udgangspunkt i, hvad er der i det for forskerne. De er selvfølgelig primært optagede af, at Open Access er et krav, hvis de vil undgå at skulle betale penge tilbage til nogle bevillingsgivere – f.eks. Horizon Europe. Så vi skal rådgive om dét for at undgå, at forskningsbudgetterne, der ofte er hårdt spændt for i forvejen, ikke løber løbsk. Men jeg vil gerne hen til et sted, hvor de også kan se en mere grundlæggende fordel i Open Access – og her tror jeg, at citationerne er en vigtig faktor."

Ane Ahrenkiel Sand understreger, at hun på trods af denne pragmatiske tilgang til formidlingen af Open Access selv deler den idealistiske holdning, som Rasmus Rindom Riise og Bente Forsingdal også er grundlæggende tilhængere af: At adgang til forskningsbaseret viden bør være en åben og lige ressource for alle. En nylig artikel i [Science Report](#) underbygger dog tesen om, at dette langt fra er tilfældet for nuværende.

Som eksempel på, hvordan offentlig vidensdeling for alvor kan være gavnlig i et bredt samfundsperspektiv, henviser Ane Ahrenkiel Sand til vaccineforskningen under coronapandemien. Og så fremfører hun det i teorien helt oplagte, men i praksis så indviklede argument, at et område, der er gennemfinansieret af offentlige midler selvfølgelig bør komme offentligheden til gode:

"Det giver grundlæggende enormt god mening, at vi deler den viden, der bliver postet penge i. Det er jo skatteyderne, der er med til at betale til universiteterne, hvor forskerne så forsker på de bevillinger, der er givet – og derfor skal den forskning naturligvis også deles og offentliggøres."